

„Világéletemben szabad ember voltam...”

Apáti-Tóth Sándorral Rigó Róbert beszélget

– 1948-ban születtem, és elég korán belekerültem a fotós világba, édesapám, Tóth István fotóművész és a Ceglédi Fotóklub révén. Nagyon fiatalon, ha jól emlékszem, tizenhat éves korodban már nemzetközi kiállításon is szerepeltek a képeid. Édesapám révén egyértelmű, hogy sokféle hatás ért téged a fotográfia irányából, de mégiscsak kellett ehhez valamiféle személyes, belső elkötelezettség, utánajárás, indíttatás. Hogyan kezdődött a fotográfia iránti érdeklődésed?

– Hatéves koromban kaptam az első fényképezőgépet, egy Altissa boxot, azóta is szeretnék egy ilyen masinát szerezni, hogy meglegyen az első gépem egy példánya. Nos, ez a kis doboz komoly veszélyforrássá vált az életemben. Nekem valamitől erős vonzalmam volt a kiélezett, életveszélyes szituációkhoz, csoda, hogy a mai napig nagyobb gond nélkül megúsztam. Apámat városszerte minden második ember ismerte, tehát a kisfiát is. Számtalan alkalommal az ismerősök riasztották atyámat, hogy „mentse meg az életemet”, így történt ez egy május 1-jei felvonuláson is, amikor a földön, a kockaköveken fekvé fényképeztem az ott parádézó lovakat. Máskor egy városi motorversenyen a fényképezőgéppel egy halálkanyarban annál a villanypóznánál álltam, ami körbe volt fogva zsákokkal meg szalmabálákkal, és onnan fotografáltam.

A későbbiekben ez az extrém helyzetek és látványok iránti vonzalmam, már ami a fotográfiát illeti, eltűnt az életemből, és sokkal inkább egyféle filozofikus, a belső világ mozgására, törvényeire figyelő látásmód lett az, ami jellemzővé vált a munkáimra. Visszatérve még 16 éves koromra, akkor a Ceglédi Fotóklubbal valóban remek sikereket értünk el, számos nemzetközi kiállításon fogadták el fotóimat. Gyönyörű Tóth István-képeket készítettem, hibátlan Tóth István-kompozíciókat, Tóth István-megvilágítással, úgyhogy apám képei között nyugodtan elmehettek volna. Az nem volt kétséges, hogy valamiféle tehetség van bennem. Ám volt még egy másik adottságom is, hogy fölismertem ennek az apai útnak a járhatatlanságát, az, hogy én ifjabb Tóth Istvánként még 60 éves koromban is Tóth István-képeket készítek, az számomra nem lehetett perspektíva. Más karakterű ember vagyok, másként látom a világot, ez nem volt járható út. Meg kellett találnom a saját hangomat.

– Ez körülbelül mikor volt?

– A felismerés 18 éves korom körül történt, a mai napig el-elcsodálkozom ezen. Akkor elkezdtem más utakon is próbálkozni, mert nagyon erős közlé-

si vágy volt bennem. Az érzelmeimet, a gondolataimat mindenképpen meg akartam osztani másokkal. Azt akartam megmutatni, hogy én miként látom a világot, ami nem feltétlenül olyan, mint ahogyan azt mások látják. Irodalmi, képzőművészeti, de főként filmes próbálkozásaim, illetve vonzódásaim voltak, akkoriban néhány éven keresztül egyáltalán nem is fényképeztem. Egy a Német Demokratikus Köztársaságban tett kirándulásunk alkalmával, melyen a feleségemmel együtt voltunk, kaptam rá újra a fotózás ízére. Akkor már egészen más látásmóddal, egészen más technikát alkalmazva, merőben más képeket készítettem, mint korábban. Ez volt az az anyag – egy új út –, amin akkor elindultam és folytattam hatvanéves koromig.

– *Visszatérve az előző témához, a neved is ekkoriban változtattad meg?*

– Huszonegy-két éves koromban történt, akkor már sajtófotósként dolgoztam, illetve a sajtóban is megjelentek a fotóim, akkor kezdtem el új nevet keresni magamnak. A Tóthot meg akartam tartani, semmiképpen nem kívántam ettől megválni. Cegléd előtelepülései között keresgéltem, és akkor találtam rá az Apátira. Az Apáti-Tóth tehát már megvolt, a keresztségben én az István Sándor nevet kaptam. Anyai nagyapám csodálatos parasztember volt, és Sándornak hívták, az iránta érzett tiszteletből előrehoztam a második nevemet, így lettem Apáti-Tóth Sándor. Ezt sajtófotósként, illetve művésznévként is használtam, így lettem a Magyar Fotóművészek Szövetségének az akkori legfiatalabb tagja, de a civil nevem még sokáig megmaradt, egészen a 90-es évek elejéig, amikor a gyerekeink megkérdezték, hogy ők miért nem Apátiak, ők is azok szeretnének lenni. Akkor beadtam a kérelmet, és így hivatalossá tettük a nevemet, úgyhogy a 90-es évektől személyi okmányaimban is ez szerepel, hivatalosan ez a nevem. Egyébként oly mértékben azonosultam az új nevemmel, hogy már a 70-es években sem tudtam másképp bemutatkozni.

– *Az anyai nagyapáddal sok időt töltöttetek együtt? A képeiden látszik, hogy erős a paraszti tradícióhoz, tanyasi életmódhoz való kötődésed, ez a mai napig megvan?*

– Igen, így van. Nagyon sok időt töltöttünk együtt, hiszen egy házban laktunk, három generáció élt egy háztartáson belül, annak összes előnyével és hátrányával.

– *Ez hol volt?*

– Cegléden, a Csatorna utcában. Roppant szoros érzelmi kapcsolatom volt anyai nagyanyámmal és nagyapámmal, akik végigéltek két világéget. Nagyapám az Isonzónál súlyosan megsebesült, rokkantan, hihetetlen akarrattal és paraszti tudással takaros birtokot épített. A második világháború után kuláklistára kerültek, mindenüket elvették, de ez már egy másik, messzire vezető história. Nos, részben az ő történeteik hatottak rám, részben a néprajz iránti vonzódásom, ugyanis a 70-es évek elejétől a ceglédi Kossuth Múzeumnak voltam részállású fotográfusa. Ez alapvetően meghatározta a pályám első szakaszát. Tehát a 60-as évek végén visszatértem a fotográfiához, 1970-ben már megvolt az első önálló kiállításom Szegeden, az Orvostudományi

Egyetem klubjában. Ezt az anyagot tovább bővítettem, és először Budapesten a legendás Kassák Klubban, Sebőék törzshelyén állítottam ki, majd az Eötvös Kollégiumban kerültek falra a képeim; ez már egy elég tekintélyes mennyiségű, és minőségében is értékelhető anyag volt. De még mindig volt bennem valami hiányérzet, hogy ez mégsem tükrözi teljesen az én világlátásomat, ez még mindig nem az, ami engem belülről feszít. És akkor – nyilván nem egyik pillanatról a másikra, de – végiggondoltam az addigi életemet, a világhoz való viszonyomat, három nagy témát gondoltam fontosnak, amit úgy véltem, hogy mindenképpen meg kell mutatnom, fel kell dolgoznom. Az első, nagyapámhoz és nagyanyámhoz kötődő szoros kapcsolatom miatt, annak a letűnt paraszti világnak az emlékéllátása, amelynek ők a megtestesítői voltak a szememben, és akik személyesen is szerepeltek ebben a kollekciónban, róluk is szólt, és nyilván sokkal többről, az egész eltűnőfélben lévő tradicionális paraszti létről.

– Ez a „Csöndek” című kollekción?

– Ez volt a „Csöndek”, amit eleinte „Etűdök”-nek neveztem. Itt már egy teljesen redukált tónusvilággal dolgoztam, a témára szabott formanyelven készítettem el ezt az anyagomat. A második blokk a szerelem, a születés, az elmúlás hármasa, ami mindannyiunk közös alapélménye. Ez a második témakör volt a „Jelek”. A harmadik ciklusban, az „Emlékek”-ben pedig Európát akartam megmutatni, a mögöttünk hagyott évtizedeket, de nem eseményeket dokumentálva, hanem a lényegét, az esszenciát megragadva. Nagyon izgalmas vállalkozás volt, hiszen amikor ehhez hozzákezdtem, akkor még „népi demokráciában” éltünk.

– Ez az „Auschwitz” című sorozatod?

– Igen az „Auschwitz”, illetve azok csak egyik színterét adták a ciklusnak, a mellette lévő képek ragadták meg, tükrözték az egész szellemét. A másik nagy diktatúrát, a kommunizmust – amit most hazudnék, ha azt mondanám, hogy egy rettenetes diktatúraként éltem meg – is igyekeztem bemutatni. Ezzel a három anyaggal, vagyis az első változatával a 80-as évek elejére készültem el. Nem pontos, hogy készültem el, a 80-as évek elejére került olyan állapotba, hogy úgy gondoltam, ezt már frekvenciált helyen kell bemutatnom. Ekkor pályáztam meg az Ernst Múzeumban a kiállítási lehetőséget, ami nem ment simán, de végül is 1985-ben létrejött a bemutató. Erről nyilvánosan még soha nem beszéltem, ezért igyekszem megfontoltan, pontosan fogalmazni. Volt egyszer a tiszta képlet, a parasztvilág, a „Csöndek”, ami akkor „Etűdök”-ként szerepelt, a szerelem, a születés és az elmúlás a „Jelek” és az „Emlékek”, amiben ott volt hatalmas tömbként az auschwitz-i anyag, és ott volt mellette a „Horgászó fiú”, ott voltak a „Fivérek”, ott volt a „Testvérek születésnapja”. Ezek mind-mind a kor embereken visszatükröződő, azokat eltorzító lenyomatai. De valami nekem még hiányzott belőle, s budapesti képeket emeltem be ebbe a sorba. Egy olyan öt vagy hat képből álló sorozatot, ami régi budapesti nyomasztó épületrészeket, utcárezleteket, valamint új, a 70-es években épült lakótelepi helyszínt is tartalmazott. A mai napig nem tudom, hogy ez a sorozat miként mehetett át a zsűrizésen. Hangsúlyozom, nem voltam ellenálló – félreértés ne essék –, tehát nem

kívánom magam most valami nagy ellenzékinek beállítani, ez nem lenne igaz. Én azt a rendszert egy olyan történelmi realitásnak gondoltam, aminek a megváltoztatására az én életemben semmiféle esélyt nem láttam. Ezt azért mondom, hogy nem a rendszer megváltoztatásának a szándéka miatt készítettem el ezeket a képeket, hanem egész egyszerűen valami belső sugallatra, ami miatt nekem ezt meg kellett fogalmaznom.

– *Azt érezted, hogy nem kerek a történet?*

– Ebben a sorozatban voltak moszkvai és bécsi fotók is, Európára szerettem volna kitérni. Akkori ismereteimmel hitelesnek éreztem, közel tíz évnek kellett eltelnie, valamint a kommunista rendszer összeomlásának kellett elérkeznie ahhoz, hogy kikerekítsem a történetet, hogy ne legyen féloldalas, s elkészíthessem a kísértetjárta volt szovjet laktanya képeit is felmutató „Ecce homo” blokkot.

– *Ez egy sikeres kiállítás, időszak volt a munkásságodban.*

– Igen, nagyon sikeres kiállítás volt, hiszen minisztériumi nívódíjat kapott, az Ernst Múzeum után kivitték Prágába, majd Helsinkibe, és jó néhány más városban is szerepelt utána az „Etűdök, Jelek, Emlékek”. A hazai fotókritika viszont igazából nem tudott vele mit kezdeni, meglehetősen tanácstalanul állt előtte.

– *Később, a rendszerváltás környékén irodalmi lapnál is dolgoztál, és itt, Cegléden a városi tévénél is. Hogy történt ez a váltás?*

– A *Tekintet* című folyóiratot Ördögh Szilveszter alapította 1988-ban, és tartotta életben, kolduló barátként kalapozva össze a megjelenés, működés költségeit. Mi egészen fiatal korunkban kerültünk kapcsolatba, barátságba, és meghívott képszerkesztőnek a *Tekintet*hez. Néhány éven keresztül részt vettem a munkában.

– *Ez budapesti munkát jelentett?*

– A folyóirat Budapesten jelent meg, évente négyszer. Tudomásom szerint a mai napig létezik, de most már csak online formában, több mint egy éve készült az utolsó papíralapú szám. Ott képszerkesztőként dolgoztam, a lapnak nem akármilyen szerkesztői voltak akkor, mert Ördögh Szilveszter mellett Kiss Anna volt az egyik szerkesztő, a másik Bor Ambrus. Mindketten hihetetlenül művelt és nagyszerű írók, költők voltak, Kiss Anna a mai napig publikál, a közelmúltban kaptam meg *Suhogások* című legújabb kötetét. A szerkesztőség minden évben kiadott egy vagy két *Tekintet*-díjat az adott időszak legizgalmasabb írásait közreadó szerzőket jutalmazva. Az egyik képem, amely egy hatalmas szemű, csodálkozó tekintetű kislányt ábrázolt – egyébként ez a kép volt az első évben a *Tekintet* folyóirat címlapja is –, volt a *Tekintet*-díj, úgyhogy ezt minden évben bekeretezve megkapták a kitüntetettek. Nos, ez néhány évig tartott. A városi tévére térve: fotóriporterként több évtizedes sajtótapasztalat állt mögöttem, fotóművészként kiállításrendezői rutint szereztem, alkalmazott fotográfusként néprajzi és egyéb katalógusokat terveztem és szerkesztettem, a film, a tévé, a „mozi” elmélete, hatásmechanizmusa pedig régóta érdekelt.

– *Nem állt távol tőled ez a terület?*

– Nem, nem állt távol tőlem. A 90-es években, a rendszerváltozás után, a kábeltelevíziók elkezdtek éledezni, és Cegléden is egy nagyon szűk kis területen elindult a kábeltvé. Akkor engem, mint ismert fotóriportert, újságírókat felkérték, hogy próbáljam megszervezni a városi tévét. Ez azért volt különös ajándéka a sorsnak, mert én egész életemben sok olyan dolgot tanultam, amiről azt hittem, hogy az életemben nem fogom tudni használni, és egyszer csak egy ilyen hihetetlen lehetőség nyílt meg előttem. Úgyhogy a 90-es évek elején a semmiből szerveztem, szerveztük meg a Ceglédi Városi Televíziót. Olyan sikert értünk el, hogy Lakiteleken, egy országos pályázaton első díjat nyertünk egy filmösszeállításunkkal. A kezdetekkor mosolyogtatóan szerény technikai eszközökkel dolgoztunk, ugyanis egyetlen SVHS kameránk volt, az adásokat – talán egy éven keresztül – ezzel a felvevővel vágtuk is, mert nem volt videomagnónk, amivel összerakhatunk volna. Ez egy hőskor volt, gyönyörű időszak volt heti egy felvételtől lejátszott adással. Amikor a hatvanas években a televízió kezdett terjedni Magyarországon, akkor egy utcában legfeljebb egy-két készülék volt, s előfordult, hogy valamelyik futballmeccs vagy más jeles esemény alkalmával négy-öt család is összejött, és együtt azon az egy tévén nézték az adást. Itt is valami hasonló zajlott le, mert a városnak csak egy kicsi részén épült ki a hálózat, de a könyvtárban nyilvános vetítéseket tartottak, és 20-30-40 ember is összejött az adások idejére a könyvtárban, ott nézték végig és vitatták meg a műsorunkat. A városvezetés látta, hogy népszerű, van értelme, egyre erősebben támogattak, és mi szépen elkezdtünk fejlődni. Négy évig, 1995-ig voltam a Ceglédi Városi Televízió vezetője. Ez idő alatt kiharcoltunk egy székházat, azt felújítottuk, a helyi vállalkozók is támogattak bennünket, a TIGÁZ például ingyen bekötötte a gázt, szóval tényleg mesészerű és hihetetlen összefogással sikerült az első stúdiót létrehozni.

– *1995 után eljöttél a tévétől?*

– Finoman szólva nem teljesen szabad akaratomból... Én egészen valószínűtlenül tiszta, és ma már azt mondom, naiv hittel gondoltam azt, hogy egy csettintésre, alapvető erkölcsi megtisztulás és változás fog bekövetkezni Magyarországon. Ahogy magammal szemben, másokkal is kegyetlenül őszinte vagyok. Ezt a munkát csak úgy tudtam elképzelni, hogy ha valami gyalázatosat találok úgy a múltban, mint a jelenben, akkor én arról beszámolok. Úgy gondoltam, hogy mindannyiunknak, úgy az egyénnek, mint a társadalomnak, a megtisztuláshoz őszinte – nem bántó, másokat megalázni akaró –, de mindenképpen tiszta, szókimondó hangra van szüksége. Eszerint igyekeztem vezetni a Ceglédi Városi Televíziót. 1994-ben az országgyűlési, majd az önkormányzati választásokon egy más színű önkormányzat került hatalomra, és onnantól kezdve már csak idő kérdése volt, hogy meddig maradhatok.

– *Mindent értek. Az idő nem ilyen volt, és a politika sem szereti az őszinteséget és a kritikát.*

– Ismétlem, hogy ez az időszak életem egyik legszebb időszaka volt, fantasztikus ajándék a sorsból. Alig volt pénzünk honoráriumra, de csodálatosan

lelkes és tehetséges gárdát sikerült toborozni, jöttek pedagógusok, könyvtárosok, a kamerával ügyesen bánó emberek, szóval ez remek periódusa volt az életemnek. 1995-ben ott tartottam, hogy világeletemben szabad ember voltam, rendkívül rosszul tűrtem és tűröm ma is a kötöttségeket, gyakorlatilag szabadúszóként dolgoztam egész életemben. Korábban kisebb szerződéseim voltak, múzeumi részmunkaidő, a *Pest Megyei Hírlap*nak húsz éven keresztül voltam tudósítója, mindenféle szerződés nélkül, külsősként. A televízió volt az első „rendes” munkahelyem, ahol fizetést kaptam, nem nagy, de rendszeres havi juttatást. Két cseperedőfélben lévő gyermekünk volt a 90-es években, és nyomasztott a felelősség, hogy az ő taníttatásukat, jövőjüket valahogy rendezni kell. Ez nagyon komoly teherként nehezedett rám. Számot vettem azzal, hogy riportfotóból, sajtófotóból, alkalmazott fotóból egy ilyen kisvárosban, mint Cegléd, anélkül, hogy valamilyen politikai érdekcsoporthoz meggyőződésem ellenére oda kelljen csatlakoznom, nem lehet megélni. Ehhez nekem nem volt kedvem. Így valami polgári foglalkozás után próbáltam nézni, számba vettem a lehetőségeket, és egészen abszurd ötletek is fölmerültek bennem, nagyapáméknál ott állt üresen egy épület, megfordult a fejemben, hogy csirkekelletőt üzemeltetek vagy halotti kegytárgyakat fogok forgalmazni... Végül arra jutottam, hogy nekem szerkesztői, képszerkesztői múltam van, és akkor a *Tekintet* folyóirat éppen nyomdahiánnyal küszködött, nem volt megfelelő nyomdájuk. Úgy döntöttem, hogy belevágok, nyomdát csinállok.

– *A mai napig is működik, ugye?*

– Igen, már második éve, hogy visszavonultam, egy hosszabb előkészítési folyamatot követően Áron fiunk vette át, a nyomda a mai napig sikeresen működik és fejlődik.

– *Főleg helyi kiadványokat, vagy országosakat is nyomtattok?*

– Cegléd elég kicsi piac, egyedül nem adna elég feladatot, távolabbról is kell munkát vállalni.

– *A fotózásra visszatérve, ott hagytuk abba, hogy a 80-as évek közepén volt az említett sikeres kiállításod, amit több országban is bemutattál. Azóta folyamatosan fotóztál is?*

– Kisebb-nagyobb megszakításokkal dolgoztam az újabb anyagokon. Én lassan készítem el a ciklusaimat, nem egyik pillanatról a másikra, éveken át érlelem a témáimat.

– *A képciklusok címeit is nagyon megfontoltan választod ki...*

– Igen, sokáig keresgetem azokat is. Amikor a televízióhoz kerültem, akkor az számomra annyira új terület volt, és annyira igénybe vett, hogy évekig a fényképezőgépet alig tudtam a kezembe venni, nehezen tudtam befejezni a megkezdett anyagomat. Ez az „Ecce homo” volt, az „Emlékek” pandantja, ahol már, mint említettem, a szovjet laktanya is megjelenhetett, így vált teljessé a 20. századi tömb. A tévé után következett a nyomda, ahol éveken át naponta 12-14 órát dolgoztam. A fényképezőgépet ugyancsak pihentetnem kellett.

Amikor már kezdett a vállalkozás a maga lábára állni, akkor tértem vissza oda, ahonnan elindultam. És folytattam ugyanon, ahol korábban abbahagytam. Fiatalkoromban nagyon szerettem Ernest Hemingway-t, és neki volt az a módszere, ha igaz, minden nap, amikor befejezte az írást, tudta, hogy mi lesz a következő mondat, amit másnap le fog írni. Én 15 éven keresztül tudtam, hogy mi lesz a következő kép és anyag, amit el fogok készíteni. Úgyhogy nem egyszerűen, hazudnék, ha azt mondanám, hogy zökkenőmentesen, de sikerült visszatalálnom oda, ahol abbahagytam. Közeledett 2008, a hatvanadik születésnapom éve. Úgy éreztem, hogy mindazt, amit valamikor elérendő célként, feladatként magam elé tűztem, teljesítenem kell. Nyilván ez nem ment egyik pillanatról a másikra, de végül sikerült egy nagy, közel kétszáz képből álló egységgé rendeznem az addigi képeimet, és ezt mutathattam be egy önálló kiállításon a Magyar Nemzeti Galériában. 2008. augusztus 8-án, hatvanadik születésnapomon volt a megnyitó. Csodálatos, felszabadító érzés volt, hogy a lezárással egyben – amit ugyan sokkal korábban terveztem – új lehetőséget nyitottam ki magam előtt. Közben a fotótechnika hatalmasat változott, hiszen az analógtól a digitális technika átvette a vezető szerepet. Nem is az a lényeg, hogy átvette a vezető szerepet, hanem az, hogy olyan új kifejezési lehetőséget kínál, ami az én képi világomnak a teljes megújulását hozhatta magával. Elkezdtem 2008 után az „Atlantisz”-t, az új ciklust építgetni. Ismétlem, nem dolgozom gyorsan, 2015-ben mutattuk be Budapesten, a Petőfi Sándor utcában, a FUGÁ-ban, aztán a ceglédi Kossuth Múzeumban, Szentgotthárdon a Templom Galériában, majd egy fantasztikus helyen, a Tihanyi Bencés Apátság kiállítótermeiben, elképesztő, hogy micsoda pluszt adott hozzá az anyaghoz. Révkomáromban a Dunamenti Múzeumban, majd Nagyváradon, Szegeden, legutóbb Esztergomban a Nemzeti Múzeum Rondella Galériájában, lenyűgöző szakrális térben, s a sor idén is folytatódik.

– *Minek tulajdonítod ezt a sikert? Hogy érzed, miért ilyen népszerű ez a kollekció?*

– Elérkeztem egy olyan életkorba, amikor számot vetettem és visszatekintettem eddigi életemre. Sietve előrebozsátom, hogy tele vagyok tervekkel, tehát nem az elmúlásra készülök, de mindazt az élményt, emlékanyagot, emléktöredékeket, gondolattöredékeket, amik bennem felgyülemlettek és a korábbi anyagaimban nem mondtam el, most azokat jelenítettem meg ebben a ciklusban. Meghökkenítő, szinte abszurd vállalkozás az emberi emlékezetben élő, de már alásüllyedő világot fotókon rögzíteni, ám úgy tűnik, hogy ezek a képek nemcsak az én magánemlékeimet idézik, hanem másokban is rezonanciát keltenek, másokban is felébresztenek olyan emlékeket, élményeket, gondolatokat, mint amik bennem kavargtak, amikor ezeket készítettem. Azt hiszem, ez a lényege, de hát valahol a művészet lényege is az, hogy az egyediben ott legyen az általános, minden néző társzerző is egyben.

– *A kapocs édesapád, Pista bácsi és közted, a fotókat és a művészeteket illetően, számomra, ahogy nézegettem a képeket, ahogy Pista bácsi is mondta, őt úgy emlegették, hogy a fekete Tóth Istvánt, azaz alapvetően feketék a képei. Azt látom, hogy alapvetően, a fekete*

szín, a fekete háttér nálad is domináns. Most, ahogy így az „Atlantisz” című albumodra ránéztem is ez jutott eszembe, ez helytálló lehet?

– Néhány éve, amikor egy művészettörténész barátommal beszélgettünk atyám és az én képeimről, azt mondtam, hogy a kettőnk munkája között gyakorlatilag egy kapocs van, a fényképezőgép. Ő erre azt válaszolta, hogy nem, van még egy. Az, hogy mindketten Cegléden éltek. Most egy harmadikat tettél hozzá, azt, hogy a fekete alpból kijövő képek dominálnak. Az Atlantiszig nem volt jellemző rám a sötét háttér – bár valóban volt olyan ciklusom is –, de a mondanó most ezt követelte. Atyám életművének meghatározó része fekete-fehér, az Atlantisz szinte csak színes képekből áll. Más karakterek vagyunk, más korban is éltünk, szocializálódunk. Ha most meg kellene neveznem, hogy mi az, ami közös, akkor az mindenképpen a maximális igényesség. Nyilván nem mindig sikerül az embernek hibátlan képet kiadni a kezéből, de törekedni kell arra, hogy mesterségbelileg, technikailag hibátlan legyen, súlya legyen, ne csupán fecsegjen.

- *Igen, én is úgy látom, hogy a perspektívád teljesen más.*
- *Igen, nyilván más, persze, de ez nem értékrendbeli rangsor.*

– *A technikai lehetőségek is most teljesen mások, mint néhány évtizeddel ezelőtt.*

– *A technikai lehetőségek teljesen megújultak. Ezen túl – kisebb megszakításokkal – végigolvastam az életemet. Mindig megvolt bennem az igény, hogy ne csak a fotográfián belül pozicionáljam magam, én a munkámat az egyetemes emberi kultúra részeként próbálom látni. Érdekes módon, eltekintve egy-két fotográfus kollégámtól, akikkel szeretjük, tiszteljük egymást, a barátaim sem szakmabeliekből kerültek ki.*

- *Köszönöm szépen a beszélgetést.*